

Oryginalny artykuł naukowy

Krzysztof Tymicki

Instytut Statystyki i Demografii
Szkoła Główna Handlowa w Warszawie
ktymic@sgh.waw.pl
ORCID: 0000-0002-7004-1380

DOI: 10.33119/SD.2021.2.2

Wykorzystanie teorii klas społecznych do analizy zachowań i postaw związanych z prokreacją i rolami płci

Streszczenie

Zmiana systemowa, która dokonała się w Polsce po 1989 r., wywarła znaczący wpływ na wiele aspektów życia społecznego. Jednym z jej przejawów był gwałtowny spadek liczby rodzących się dzieci wynikający, między innymi, z opóźnienia decyzji o założeniu rodziny, a także coraz częstszy wybór modelu rodziny 2 + 1. Artykuł stawia sobie za cel wyjaśnienie niektórych aspektów tej zmiany demograficznej z wykorzystaniem teorii klas społecznych w ujęciu francuskiego socjologa Pierre'a Bourdieu. Odwołując się do tego ujęcia, klasa społeczna jest potraktowana jako czynnik różnicujący nastawienie Polaków do posiadania dzieci, ich wychowania, wykształcenia, a także wartości w sferze formowania rodziny czy ról płci. W szczególności obserwowana ekspansja edukacyjna, przyczyniająca się do zacierania się różnic w poziomie wykształcenia, niekoniecznie musi prowadzić do ujednoczenia się wzorców reprodukcji, dlatego uwzględnienie klas społecznych – jako dodatkowej zmiennej różnicującej jednostki ze względu na wartości, postawy i zachowania reprodukcyjne – może zwiększyć walory poznawcze analiz. W artykule wykorzystano dane z badania ankietowego GGS-PL i oszacowano uporządkowane modele regresji logistycznej dla zmiennej objaśnianej – liczba

posiadanych dzieci oraz modele regresji logistycznej dla intencji prokreacyjnych oraz norm i wartości związanych z rolami płci. Wyniki analiz sugerują, iż główne osie podziałów między różnymi klasami społecznymi przebiegają w sferze manifestowanych wartości, w mniejszym zaś stopniu w obszarze dzietności planowanej czy zrealizowanej.

Słowa kluczowe: klasy społeczne, dzietność, intencje prokreacyjne, postawy wobec społecznych ról płci

Tło teoretyczne i koncepcja analiz¹

Jedną z ważniejszych konsekwencji zmiany systemowej, która dokonała się w Polsce po 1989 r. był spadek poziomu płodności. Przemiany te były na ogół wyjaśniane z wykorzystaniem teorii drugiego przejścia demograficznego (Van de Kaa, 1987, 1994; Okólski, 1990; Lesthaeghe, 2020), gdzie jedną z głównych zmiennych wyjaśniających zróżnicowanie zachowań prokreacyjnych i postaw był poziom wykształcenia (Testa, Stephany, 2018; Nisen i in., 2021). Biorąc pod uwagę zjawisko ekspansji edukacyjnej, czyli ujednoczenia się struktury wykształcenia współczesnych społeczeństw, należy przyjąć, iż potencjał tej cechy jako zmiennej wyjaśniającej może ulec osłabieniu. Stąd, niniejszy artykuł stawia sobie za główny cel odpowiedź na pytanie, czy można wyjaśnić nastawienie Polaków do posiadania dzieci, ich wychowania, wykształcenia, a także wartości w sferze formowania rodziny czy ról płci, biorąc pod uwagę inną cechę jaką jest klasa społeczna. Realizacja postawionego celu badawczego wiąże się jednocześnie z próbą szerszego wprowadzenia socjologicznej teorii klas społecznych do demografii.

Do analiz zachowań demograficznych jest głównie wykorzystywana mikroekonomiczna teoria gospodarstwa domowego, tzw. *new home economics* (Becker, 1998; Bergstrom, 1996), a także koncepcja socjologiczna odwołująca się do norm i wartości (Bulatao, 1981, 1982; Lette, 1999; Lesthaeghe, Surkyn, 1988). W ujęciu mikroekonomicznym zakłada się, iż indywidualne decyzje prokreacyjne są podejmowane przez przyzmat optymalnej alokacji ograniczonych zasobów w trakcie trwania życia. Ujęcie socjologiczne modyfikuje ekonomiczny kontekst podejmowania decyzji, dodając wymiar normatywny przejawiający się, między innymi, w indywidualnych preferencjach co do liczby potomstwa czy wieku posiadania dzieci. Ważnym problemem w przypadku wykorzystania tych perspektyw w wyjaśnianiu zmian płodności jest

¹ Autor pragnie wyrazić podziękowania dla prof. Macieja Gduli z Wydziału Socjologii Uniwersytetu Warszawskiego za pomoc w opracowaniu teoretycznej koncepcji prezentowanego badania.

niewystarczająca integracja między wymiarem ekonomicznym i społecznym. Integracja tych dwóch wymiarów jest więc kluczowa, bowiem na indywidualne decyzje dotyczące formowania rodziny i posiadania dzieci wpływają zarówno czynniki ekonomiczne (dostępność zasobów, sytuacja materialna), jak i normatywne (faktyczna i postrzegana presja społeczna, proces socjalizacji). Luka ta może zostać wypełniona przez zastosowanie w demografii teorii klas społecznych w ujęciu zaproponowanym przez Pierre'a Bourdieu.

Teoria ta jest jedną z kilku wielkich teorii społecznych rozwijanych w latach 70. i 80. XX w. na przekór dominującej w tym okresie tendencji do krytyki całościowych projektów teoretycznych. W dążeniu do zbudowania ogólnej teorii socjologicznej Bourdieu krytykował dwa dominujące wtedy nurty w humanistyce i naukach społecznych. Pierwszym z nich był strukturalizm, drugim egzystencjalizm i socjologia interakcji. Kluczowymi pojęciami dla teorii Bourdieu są habitus oraz kapitał. Habitus oznacza nabyte umiejętności i kompetencje jednostki, które przyjmują postać trwałych dyspozycji, takich jak sposoby postrzegania świata czy reguły działania i myślenia. Obok habitusu ważnym uzupełnieniem w teorii klas społecznych Bourdieu są kapitały – kulturowy, społeczny i ekonomiczny. Poziom poszczególnych form kapitału właściwy jednostkom będzie wyznaczał ich pozycję społeczną i wpływał na indywidualny habitus. Co istotne w teorii Bourdieu poziom wykształcenia jest jedną ze składowych kapitału kulturowego. Stąd, klasa społeczna będzie tu raczej wielowymiarową zmienną ukrytą niż bezpośrednio obserwowalnymi atrybutami jednostkowymi.

Znaczenie teorii klas społecznych dla lepszego zrozumienia procesów demograficznych jest doceniane przez badaczy od lat. Jednak w badaniach empirycznych odwołują się oni raczej do wykształcenia lub statusu społeczno-ekonomicznego, nie wykorzystując w pełni potencjału oferowanego przez ten model teoretyczny (Billari, Hiekel, Liefbroer, 2015; Szreter, 2002). Niniejsze analizy próbują uzupełnić perspektywę socjologiczną stosowaną w demografii o teorię klas społecznych Pierre'a Bourdieu. Teoria ta przewiduje, iż każdą z wyróżnionych klas społecznych charakteryzuje odmienny styl życia, który jest ściśle związany ze strategiami i praktykami podejmowanymi przez ich przedstawicieli. Skoro stosunki między klasami mają charakter konkurencyjny, to indywidualne strategie reprodukcyjne (które na poziomie makro składają się na obserwowane wzorce płodności) należy postrzegać jako narzędzia służące osiągnięciu wyższej pozycji społecznej (zmiana przynależności klasowej), względnie utrzymania zajmowanej pozycji.

Podstawową zaletą proponowanego ujęcia teoretycznego jest, z jednej strony, połączenie różnych wymiarów stratyfikacji i podziałów klasowych występujących w poszczególnych teoriach struktury społecznej, a z drugiej strony integracja wymiaru ekonomicznego, społecznego i kulturowego. Koncepcja klas społecznych

Pierre'a Bourdieu pozwala dobrze zrealizować te cele, gdyż dowartościowuje kulturowy aspekt podziałów klasowych i łącznie ujmuje wymiar społeczny i ekonomiczny. Właśnie ten element decyduje o przewadze podejścia Bourdieu nad innymi koncepcjami struktury społecznej uwypuklającymi albo wymiar społeczny, albo ekonomiczny. Ujęcie to pozwala nie tylko na precyzyjne zdefiniowanie klas społecznych, ale także na uchwycenie odmiennych praktyk i strategii podejmowanych przez przedstawicieli różnych klas.

Teoria Bourdieu wyróżnia trzy klasy społeczne: wyższą, średnią i ludową. Podstawą ich wyodrębnienia jest zróżnicowanie poziomu wspomnianych już kapitałów – ekonomicznego, kulturowego i społecznego. Z uwagi na trudność precyzyjnej operacjonalizacji klasy społecznej na podstawie trzech form kapitału, na potrzeby analiz przedstawionych w artykule zdecydowano się na operacjonalizację z wykorzystaniem miejsca zajmowanego przez jednostki w strukturze zawodowej. Jak wynika z badań, przynależność do klasy społecznej jest czynnikiem istotnie różnicującym strategie manifestujące się w odmiennych stylach życia (Gdula, Sadura, 2012). Co więcej badania te wskazują, że wykorzystanie pozycji zawodowej w celu pomiaru przynależności klasowej generuje względnie homogeniczne klasy społeczne (Gdula, Sadura, 2012; Domański, 2009). Znajduje to również swoje potwierdzenie w pracach samego Bourdieu, który wskazywał, iż wykonywany zawód stanowi swoistą manifestację trzech form kapitału (Bourdieu, 2005, 2007; Bourdieu, Passeron, 1990).

W teorii Bourdieu stosunki między klasami mają charakter konkurencyjny, przy czym rywalizacja dotyczy zachowania lub zmiany pozycji w systemie klasowym. By to osiągnąć, są stosowane różne praktyki obejmujące: rywalizację o ograniczone zasoby, zajmowanie pozycji na rynku pracy, zabezpieczanie uznania dla własnych praktyk kulturowych czy dążenie do zmiany określonych obszarów życia społecznego. W takim ujęciu rodzina i posiadanie dzieci są jednym z kluczowych aspektów rywalizacji. Dobór małżeński jest zarazem potwierdzeniem bliskości określonych pozycji w strukturze klasowej, jak i wyznaczaniem granic oddzielających od siebie światy poszczególnych klas, a decyzja o posiadaniu dzieci i ich liczbie jest kluczowa z punktu widzenia społecznego dziedziczenia zarówno w wymiarze materialnym, jak i symbolicznym. Co więcej strategie wychowawcze i edukacyjne są wyrazem możliwości i aspiracji rodziców, określając szanse życiowe dzieci (Bertaux, Thompson, 2006).

Należy pamiętać, iż wszystkie klasy podlegają uniwersalnym procesom charakterystycznym dla dynamiki nowoczesnych społeczeństw, takim jak postęp w medycynie, rozwój powszechnych systemów ochrony zdrowia, wydłużanie się okresu edukacji, kurczenie się rynków pracy czy starzenie się ludności. Stąd w szerszej perspektywie przedmiotem zainteresowania jest, jak zmiany związane z transformacją systemową

i społeczną modyfikują specyficzne strategie związane z posiadaniem dzieci. Takie podejście może służyć nie tylko statycznej analizie wpływu przynależności do klasy społecznej na strategie prokreacyjne, ale umożliwi także uwzględnienie perspektywy dynamicznej, czyli wpływu zmiany społecznej i instytucjonalnej na udział poszczególnych klas w strukturze społeczeństwa polskiego (Gdula, 2012).

Zagadnienie wpływu pozycji zawodowej na płodność w Polsce było przedmiotem wielu analiz (Osiewalska, 2015, 2019; Matysiak, 2011, 2014; Soja, 2005). Jednak analizy te nie poruszały wprost zagadnienia relacji między wykonywanym zawodem a klasą społeczną w kontekście teoretycznym. Przewagą podejścia wykorzystanego w niniejszym artykule jest właśnie osadzenie tych relacji w kontekście teoretycznym.

Biorąc pod uwagę powyższe, proponowane podejście może mieć duże znaczenie w analizach demograficznych także ze względu na zjawisko ujednociania się struktury ludności ze względu na poziom wykształcenia. Proces ten może prowadzić do słabnących walorów informacyjnych poziomu wykształcenia jako zmiennej wyjaśniającej różnice we wzorcach reprodukcji. Według danych OECD odsetek osób z wykształceniem wyższym w kohorcie urodzonej w latach 1948–1957 wynosił 13%, a w kohorcie urodzonej w latach 1978–1987 już 41% (OECD, 2014). Według innych badań posługujących się ujęciem kohortowym, w kohorcie urodzonych w latach 1926–1930 dominowało wykształcenie podstawowe, podczas gdy w kohorcie urodzonych w latach 1956–1960 obserwujemy niemalże odwrócenie proporcji i wyraźną dominację osób z wykształceniem średnim, przy systematycznie rosnącym odsetku osób z wykształceniem wyższym (Brzozowska, 2015).

Zaproponowane ujęcie pozwala potraktować klasę społeczną jako kategorię o wysokim potencjale różnicującym i predykcyjnym w analizie wzorców i strategii reprodukcyjnych. Co więcej, wykorzystanie klasy społecznej jako zmiennej wyjaśniającej różnice w indywidualnych zachowaniach reprodukcyjnych ma głębokie uzasadnienie teoretyczne ze względu na wspomnianą wcześniej integrację wymiaru ekonomicznego (zasoby materialne, praca), społecznego (kapitał społeczny) oraz kulturowego (kapitał kulturowy oraz wykształcenie formalne). W ujęciu Bourdieu poziom wykształcenia jest tylko jednym z czynników warunkujących położenie klasowe.

Biorąc pod uwagę powyższe, w analizach uwzględniono zmienne charakteryzujące wzorzec rozrodczości (liczba posiadanych dzieci, intencje prokreacyjne) oraz zmienne charakteryzujące zachowania dotyczące prokreacji i ról płci (stosunek do stwierdzeń opisujących aktywność zawodową kobiet, poczucie spełnienia wynikające z macierzyństwa, stosunek do przywództwa politycznego kobiet, akceptacja równych praw par homoseksualnych). Dla tak określonych zmiennych objaśnianych można sformułować hipotezy dotyczące ich relacji z główną zmienną objaśniającą, czyli klasą społeczną.

W przypadku zmiennych charakteryzujących wzorcez rozrodczości oczekiwane są zarówno niższe intencje prokreacyjne, jak i mniejsza liczba posiadanych dzieci w przypadku klasy średniej. Wynika to ze wspomnianej wyżej tendencji do ograniczania liczby potomstwa ze względu na dążenie do osiągnięcia awansu społecznego. W przypadku zmiennych dotyczących norm i wartości oczekiwane jest, iż klasa wyższa będzie miała bardziej otwarty stosunek do społecznych ról płci, a także związków osób tej samej płci. Wyniki niektórych badań sugerują również, iż sytuacja ta może mieć miejsce w przypadku klasy niższej (Gdula, Sadura, 2012; Gdula, 2012). Może to wynikać z dwóch zasadniczych powodów. Po pierwsze, klasa niższa musi radzić sobie z trudniejszymi warunkami życia w sferze ekonomicznej, stąd większa wymienność ról między kobietami i mężczyznami, a mniejsza niż w przypadku klasy średniej tendencja do legalizacji związków. Znajduje to swoje odzwierciedlenie, między innymi, w większej częstości urodzeń pozamałżeńskich właśnie wśród osób o relatywnie niskiej pozycji społecznej (Tymicki, 2018). Po drugie, przeprowadzone badania jakościowe sugerują, iż klasa niższa będzie wykazywała obojętność lub akceptację dla innych niż tradycyjne form życia rodzinnego czy związków (Gdula, Sadura, 2012; Gdula, 2012). Odmiennie klasa średnia będzie raczej wykazywała tendencję do dosyć tradycyjnego podejścia do sfery norm i wartości związanych ze związkami, prokreacją czy rolami płciowymi. Wynika to głównie z opisywanej przez Bourdieu skłonności tej klasy do bycia strażnikiem norm i budowaniu własnej pozycji na istniejących, tradycyjnych normach (Bourdieu, Passeron, 1990).

Strategia analityczna

Przeprowadzone analizy składają się z dwóch zasadniczych części. Pierwsza część to analizy opisowe wykorzystujące skonstruowaną zmienną „klasa społeczna” do prześledzenia udziału poszczególnych klas w analizowanym zbiorze danych oraz określenie relacji między nowo utworzoną zmienną a strukturą poziomu wykształcenia badanych. Dodatkowo analizy te zawierają próbę uchwycenia zmienności udziału klas społecznych w wyodrębnionych kohortach oraz relację między przynależnością klasową ojca i respondenta.

Druga część analiz wykorzystuje zmienną „klasa społeczna” jako cechę objaśniającą w modelach statystycznych. W modelach tych zmiennymi objaśnianymi są zarówno te opisujące zachowania prokreacyjne (liczba posiadanych dzieci oraz intencje prokreacyjne), jak i te opisujące normy i wartości związane z prokreacją i rolami płci.

Dane

Analizy zostały przeprowadzone na bazie danych pochodzących z pierwszej rundy badania „Generacje, rodziny i płeć kulturowa – GGS-PL” (Kotowska, Jóźwiak, 2011; Kotowska, 2017). Badanie to zostało zrealizowane w ramach międzynarodowego konsorcjum badawczego Generations and Gender Programme. Ten program badań był odpowiedzią na potrzebę analizy procesów demograficznych z perspektywy przebiegu życia jednostek. Dane pochodzące z tego badania integrują ujęcie retrospektywne z ujęciem panelowym, co umożliwia rekonstrukcję karier rodzinnych, zawodowych, edukacyjnych i migracyjnych. Z punktu widzenia analiz zaprezentowanych w artykule istotne są dane z GGS-PL dotyczące historii zatrudnienia respondentów, dzieciństwa, intencji prokreacyjnych oraz norm i wartości dotyczących ról płci i macierzyństwa. W analizach wykorzystano zbiór danych składający się z 19 781 obserwacji.

Konstrukcja zmiennej „klasa społeczna”

W celu wykorzystania koncepcji klas społecznych do modelowych analiz zróżnicowania zachowań i postaw związanych z prokreacją i rolami płci należało stworzyć zmienną „klasa społeczna”. Wykorzystano do tego informacje o kodzie ISCO-08 (historie zatrudnienia respondentów) zamieszczone w bazie danych z pierwszej fali badania GGS-PL. Dane te umożliwiają precyzyjną rekonstrukcję historii zawodowych respondentów z uwagi na fakt, iż dla każdej zmiany statusu zatrudnienia jest załączona informacja o kodzie wykonywanego zawodu.

Przyjęta metoda rekonstrukcji klas jest oparta na przewidywaniach teorii Bourdieu (2005) oraz na wynikach wcześniejszych badań jakościowych przeprowadzonych w Polsce (Gdula, Sadura, 2012; Gdula, 2012). Należy zauważyć, iż proponowana metoda rekonstrukcji klas społecznych jest jedną z wielu istniejących. W literaturze socjologicznej istnieje ugruntowana metodologia identyfikacji klas społecznych oferująca szeroki wachlarz możliwości przypisania respondentów względem wykonywanego zawodu (por. Domański, 2007, 2009; Ganzeboom, De Graaf, Treiman, 1992; Schroder, Ganzeboom, 2014). Przyjęta w badaniu operacjonalizacja klasy społecznej opiera się na założeniu, iż wykonywany zawód jest wypadkową trzech podstawowych form kapitału indywidualnego, czyli kapitału: kulturowego, ekonomicznego oraz społecznego.

Wyodrębnione klasy społeczne powinny różnić się między sobą ze względu na strategię reprodukcyjne rozumiane jako: moment, w którym pary decydują się na pierwsze dziecko, liczba dzieci, a także model kształcenia i wychowania dzieci.

Zakłada się tu, iż różnicujący wpływ przynależności klasowej przejawia się głównie w redukcji dzietności przez klasę średnią. Wynika to z faktu, iż to właśnie klasa średnia jest najbardziej nastawiona na awans społeczny, a co za tym idzie, będzie przejawiała dążenie do zmaksymalizowania inwestycji w jakość potomstwa kosztem jego liczby. Inną konsekwencją takiego nastawienia klasy średniej jest dążenie do akumulacji dóbr materialnych i kapitału kulturowego w celu osiągnięcia awansu społecznego. W odróżnieniu od klasy średniej, napięcia te nie będą tak silne w klasie ludowej i klasie wyższej. Wynika to z trudności w awansie społecznym (klasa ludowa) oraz dążeniu do utrzymania istniejących podziałów klasowych (klasa wyższa). Hipoteza o redukcji dzietności przez klasę średnią zostanie zweryfikowana poprzez opis i modelowanie statystyczne wzorców reprodukcji (strategii reprodukcyjnych) poszczególnych klas społecznych, a następnie przez wyjaśnienie przyczyn zróżnicowania zaobserwowanych strategii z wykorzystaniem teorii Pierre'a Bourdieu. Oczekiwany rezultatem jest tu określenie istotności statystycznej wpływu przynależności klasowej na badane zmienne demograficzne, a także sprawdzenie potencjału predykcyjnego zmiennej „klasa społeczna” jako miernika alternatywnego względem poziomu wykształcenia.

Pierwszym krokiem w analizie była rekonstrukcja klas społecznych na podstawie historii zatrudnienia zarejestrowanych w kwestionariuszu za pomocą kodów ISCO-08. W załączniku 1 umieszczono tabele I–III, w których zaprezentowano przynależność poszczególnych zawodów do trzech klas społecznych. Z uwagi na to, że historia zatrudnienia respondenta mogła zawierać epizody pracy na różnych stanowiskach, pod uwagę wzięto łączny czas spędzony w pracy na stanowisku właściwym poszczególnym klasom społecznym. Respondenci, którzy najwięcej czasu spędzili jako zatrudnieni na stanowiskach właściwych klasie wyższej, zostali przypisani właśnie do tej klasy, mimo że w swojej karierze zawodowej mogli posiadać epizody zatrudnienia na stanowiskach właściwych innym klasom społecznym.

Tak utworzona zmienna „klasa społeczna” została wykorzystana zarówno w analizach opisowych, w celu prezentacji charakterystyki ilościowej, jak i w modelach statystycznych, gdzie posłużyła jako główna zmienna objaśniająca.

Metody analiz

Klasa społeczna respondenta została wprowadzona jako zmienna objaśniająca w dwóch grupach modeli statystycznych. Pierwsza grupa modeli została utworzona dla zmiennych objaśnianych charakteryzujących liczbę posiadanych dzieci oraz intencje prokreacyjne². Zmienne te zostały zakodowane jako:

² Modele dla intencji prokreacyjnych uwzględniają respondentów w wieku do 45 lat.

- liczba posiadanych dzieci (z wartościami: 0, 1, 2, 3+) – uporządkowany model regresji logistycznej,
- intencje prokreacyjne zmierzone pytaniem „Czy chciał(a)by Pan/Pani mieć dziecko w ciągu najbliższych 3 lat”, z wartościami 0 (nie) i 1 (tak) – model regresji logistycznej.

Druga grupa modeli regresji logistycznej została oszacowana dla zmiennych objaśnianych charakteryzujących normy i wartości wobec prokreacji i ról płci:

- „W sytuacji, kiedy brakuje miejsc pracy, mężczyźni powinni mieć większe prawo do pracy niż kobiety”,
- „Kobieta musi mieć dzieci, by czuć się spełniona”,
- „Ogólnie rzecz biorąc, mężczyźni są lepszymi przywódcami politycznymi niż kobiety”,
- „Pary homoseksualne powinny mieć takie same prawa jak heteroseksualne”.

Zmienne te oryginalnie były mierzone na 5-punktowej skali Likerta z odpowiedziami: „zdecydowanie się zgadzam”, „zgadzam się”, „ani się zgadzam, ani się nie zgadzam”, „nie zgadzam się”, „zdecydowanie nie zgadzam się”. Na potrzeby konstrukcji modeli statystycznych zmienne te zostały przekształcone na zmienne zero-jedynkowe, gdzie odpowiedzi „zdecydowanie się zgadzam” i „zgadzam się” zostały zakodowane jako wartość „1”, a odpowiedzi „nie zgadzam się” i „zdecydowanie nie zgadzam się” zostały zakodowane jako wartość „0”.

Do wszystkich modeli włączono także następujący zestaw zmiennych kontrolnych:

- klasa społeczna (kategoria referencyjna: klasa średnia),
- najwyższy osiągnięty poziom wykształcenia respondenta (kategoria referencyjna: wykształcenie średnie),
- klasa miejscowości zamieszkania w wieku lat 15 (kategoria referencyjna: miasto do 100 tysięcy mieszkańców),
- wiek oraz wiek do kwadratu (zmienne ciągłe),
- międzygeneracyjna zmiana przynależności klasowej w stosunku do klasy społecznej ojca (kategoria referencyjna: brak awansu),
- międzygeneracyjna zmiana poziomu wykształcenia w stosunku do wykształcenia ojca (kategoria referencyjna: brak awansu),
- płeć (kategoria referencyjna: mężczyźni).

Dodatkowo w celu określenia, czy istnieje wpływ awansu edukacyjnego na wybrane zmienne objaśniane, oszacowano modele uwzględniające rozbitcie grupy respondentów z wyższym poziomem wykształcenia względem poziomu wykształcenia ojca na cztery podgrupy:

- respondent wyższe, ojciec podstawowe,
- respondent wyższe, ojciec zawodowe,

- respondent wyższe, ojciec średnie,
- respondent wyższe, ojciec wyższe.

Zabieg ten pozwolił na zbadanie wpływu awansu edukacyjnego na zachowania oraz na postawy opisywane za pomocą norm i wartości. Analizy te mają na celu określenie, czy uzyskanie wyższego wykształcenia będzie jedynie zmianą dotyczącą zinstytucjonalizowanego kapitału kulturowego, czy też istotnie wpłynie na faktyczne zachowania i system wartości. Zmienna ta będzie różniła się od zmiennej charakteryzującej poziom wykształcenia respondenta dodaniem tych czterech kategorii dla osób z wykształceniem wyższym. Podobnie jak w przypadku standardowej zmiennej „poziom wykształcenia” kategorią referencyjną jest tu wykształcenie średnie.

Wyniki analiz

Wyniki analiz opisowych

Posługując się pierwszą falą badania GGS-PL w celu rekonstrukcji historii zatrudnienia, zmienną „klasa społeczna” zrekonstruowano dla 19 781 respondentów. W początkowym etapie analiz do klas społecznych przydzielono respondentów, dla których nie nastąpiły zmiany przynależności klasowej w trakcie trwania życia (rysunek 1). Tę grupę charakteryzowała homogeniczna historia zatrudnienia, co oznacza, iż zawód wykonywany przez respondentów w trakcie zarejestrowanej historii zawodowej pozwalał na przypisanie ich do tej samej klasy społecznej. Heterogeniczność historii zatrudnienia oznacza, iż np. początkowo respondenci wykonywali zawód lokujący ich w klasie średniej, a po jakimś czasie zawód lokujący ich w klasie wyższej. Czynnikiem decydującym była długość przebywania w danych epizodach zatrudnienia. Jeśli respondent posiadał krótkotrwały epizod zatrudnienia lokujący go w klasie średniej, natomiast większość czasu spędzał w zawodzie lokującym go w klasie wyższej, to finalnie był przypisywany do klasy wyższej.

Respondentów z heterogeniczną historią zatrudnienia przydzielono do określonych klas społecznych na podstawie długości czasu przebywania w określonym zawodzie. Rezultatem tych działań jest finalny podział na klasy społeczne przedstawiony na rysunku 2. Dodatkowo umieszczono na nim informacje o klasie społecznej ojca, zdefiniowanej również na podstawie kodu ISCO³. Taki zabieg pozwala na przybliżenie

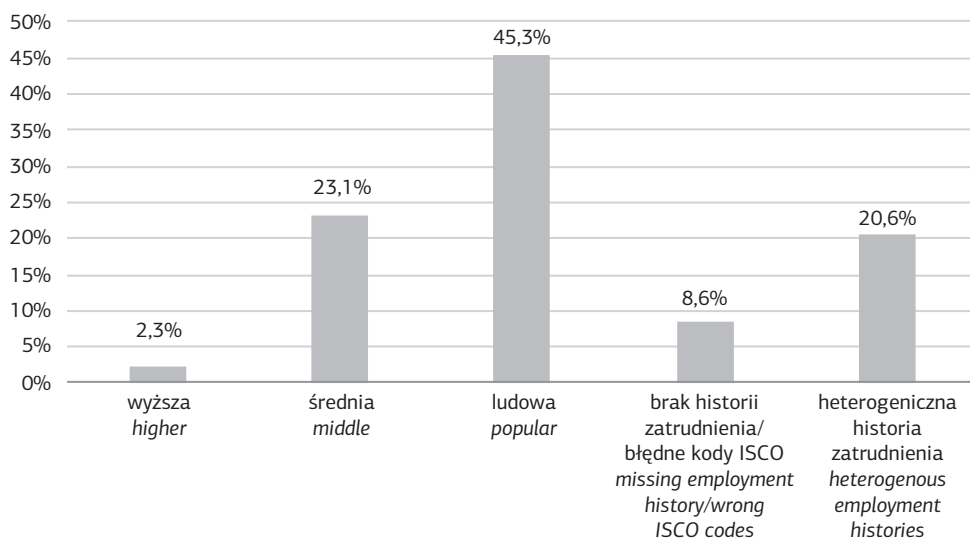
³ W odróżnieniu od rekonstrukcji historii zatrudnienia respondentów opartej na zmianach kodu ISCO, zawód wykonywany ojca był ujęty w formie statycznej, czyli jako kod ostatniego wykonywanego zawodu.

skali przepływów międzygeneracyjnych. Odbywały się one głównie pomiędzy klasą ludową (niższą) a średnią. Klasa wyższa pozostawała relatywnie zamknięta, notując marginalne zmiany między dwoma pokoleniami. Jest to zgodne z wynikami innych badań, które wskazują na względne zamknięcie klasy wyższej przy wzmożonej ruchliwości społecznej w klasie niższej i średniej (Domański, 2007, 2009; Gdula, 2012). Taki obraz dynamiki klasowej jest również zgodny z przewidywaniami teorii Bourdieu, która głosi, iż głównym motorem napędowym pragnienia awansu wśród klasy średniej będzie właśnie zagrożenie deklasacją.

Interesujące wydaje się także spojrzenie na zmiany przynależności klasowej w ujęciu kohortowym, zaprezentowane na rysunku 3. Dane wskazują na relatywnie zamkniętą strukturę klasową zarówno dla ogółu respondentów, a także dla kobiet i mężczyzn. Jak już wspomniano, ten wynik znajduje swoje potwierdzenie w innych badaniach (Domański, 2009).

Rysunek 1. Początkowy podział na klasy społeczne według homogenicznej historii zatrudnienia (n = 19 781)

Figure 1. Initial division of the respondents according to homogenous employment histories (n = 19,781)

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych z badania GGS-PL.

Source: own elaborations based on GGS-PL data.

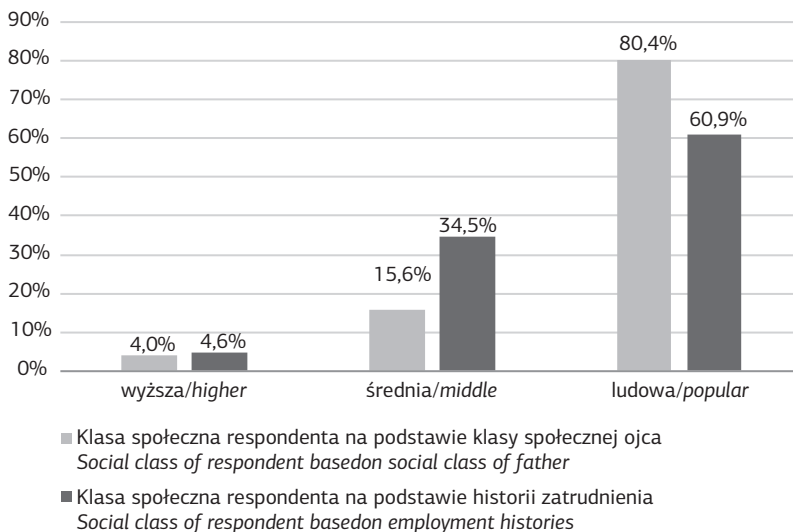
Brak zmian w strukturze klasowej kontrastuje z dynamicznymi zmianami struktury wykształcenia przedstawionymi na rysunku 4. Obserwacja ta zdaje się potwierdzać przywołane wcześniej spostrzeżenie, iż zmiany struktury wykształcenia nie

muszą przekładać się na zmiany struktury klasowej społeczeństwa. Zmiany te wyraźnie wskazują na dynamiczną ekspansję edukacyjną w Polsce, która także dotyczyła większości krajów Europy Wschodniej po 1989 r. (Brzozowska, 2015). Wyraźnie jest widoczny stopniowy zanik grupy respondentów o najniższym poziomie wykształcenia przy jednoczesnym wzroście udziału respondentów z wykształceniem wyższym i średnim. Zmiany te są jeszcze wyraźniejsze, jeśli zostanie uwzględniona płeć. Ekspansja edukacyjna związana była głównie ze zdecydowanym wzrostem udziału kobiet z wykształceniem wyższym, szczególnie wśród tych urodzonych po 1975 r.

Istotną kwestią wydaje się tu ocena, na ile zaproponowana metoda konstrukcji klas społecznych oparta na kodzie ISCO pokrywa się ze strukturą poziomu wykształcenia respondentów. Przyjęto założenie, iż zbieżność między przynależnością klasową oraz poziomem wykształcenia nie musi być całkowita, gdyż zinstytucjonalizowane formy kapitału ludzkiego stanowią tylko jeden z elementów definiujących, według Bourdieu, przynależność klasową. Jednak należy przyjąć, iż osoby z klasy wyższej i średniej powinny legitymować się wyższym poziomem wykształcenia niż osoby z klasy ludowej.

Rysunek 2. Ostateczny udział klas społecznych na podstawie historii zatrudnienia oraz porównanie z udziałem klas społecznych wygenerowanych na podstawie klasy społecznej ojca (n = 19 781)

Figure 2. Final share of social classes based on employment histories along with comparison to social class affiliation based on the father's social class

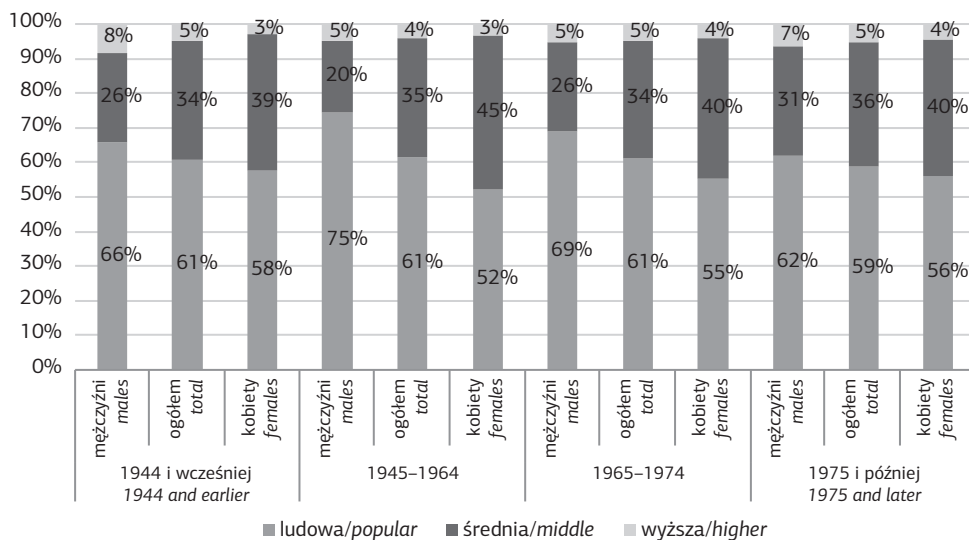

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych z badania GGS-PL.

Source: own elaborations based on GGS-PL data.

Rysunek 3. Zmiany przynależności klasowej według kohorty urodzenia

Figure 3. Changes in social class affiliation by birth cohort

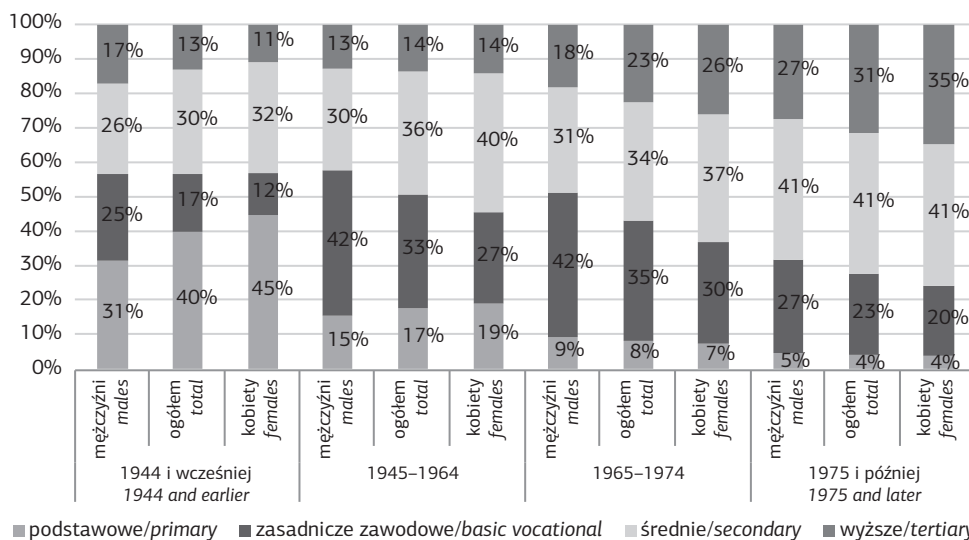

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych z badania GGS-PL.

Source: own elaborations based on GGS-PL data.

Rysunek 4. Zmiany struktury wykształcenia według kohorty urodzenia

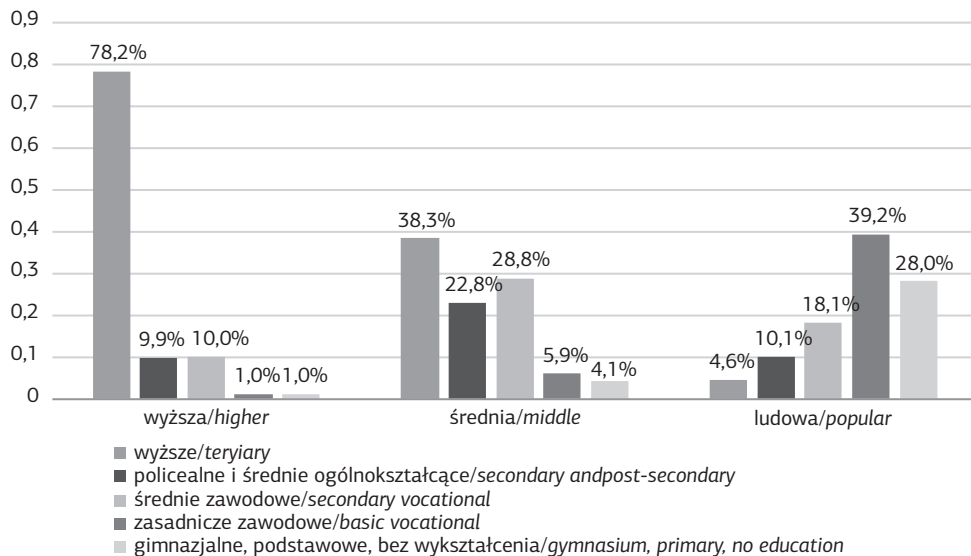
Figure 4. Changes in education composition by birth cohort

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych z badania GGS-PL.

Source: own elaborations based on GGS-PL data.

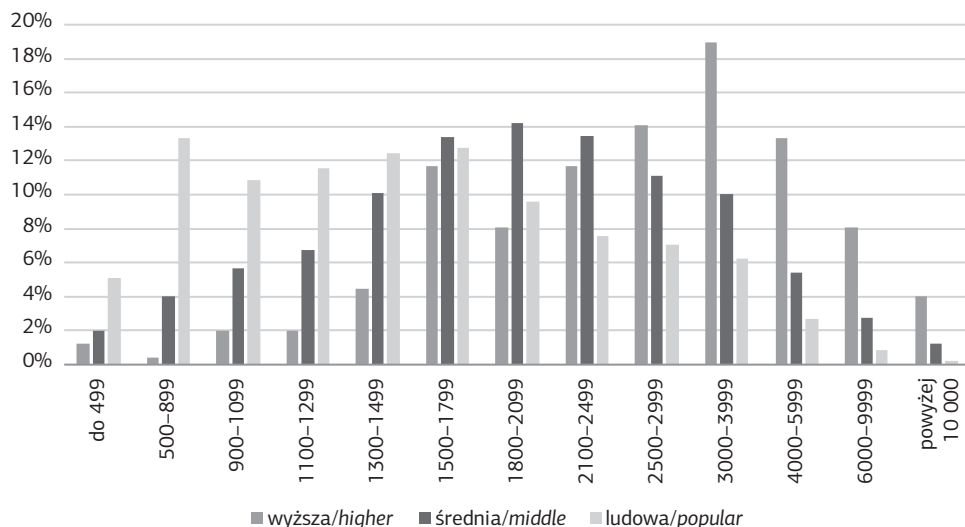
Rysunek 5. Struktura klasowa respondentów według poziomu wykształcenia
Figure 5. Structure of the social class by educational level of the respondents

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych z badania GGS-PL.

Source: own elaborations based on GGS-PL data.

Rysunek 6. Struktura dochodu respondentów według klasy społecznej
Figure 6. Income structure of the respondents by social class

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych z badania GGS-PL.

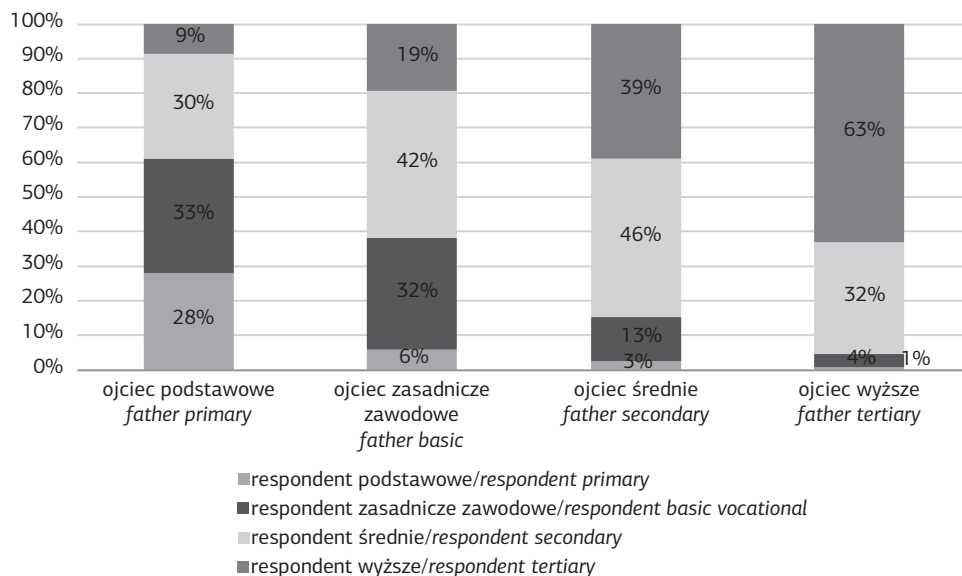
Source: own elaborations based on GGS-PL data.

Analiza danych zdaje się potwierdzać te przypuszczenia. Uwidoczniona na rysunku 5 struktura klasowa według poziomu wykształcenia respondentów pokazuje wyraźnie, iż respondenci przypisani do klasy wyższej i ludowej różnią się wyraźnie co do poziomu wykształcenia. W przypadku klasy średniej poziom wykształcenia nie jest już tak jednoznaczny, gdyż możemy znaleźć tu osoby legitymujące się wykształceniem wyższym (38%), średnim lub policealnym (23%), ale także średnim zawodowym (29%).

Wyraźne różnice między klasami społecznymi można zaobserwować, analizując rozkład dochodów (rysunek 6). Wyraźne różnice dochodowe między klasą wyższą oraz ludową ilustrują rozkłady dochodów o przeciwnej asymetrii. Rozkład dochodów dla respondentów przypisanych do klasy średniej jest zbliżony do symetrycznego.

Rysunek 7. Rozkład poziomu wykształcenia respondenta względem poziomu wykształcenia ojca

Figure 7. Respondents' level of education according to the father's level of education

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych z badania GGS-PL.

Source: own elaborations based on GGS-PL data.

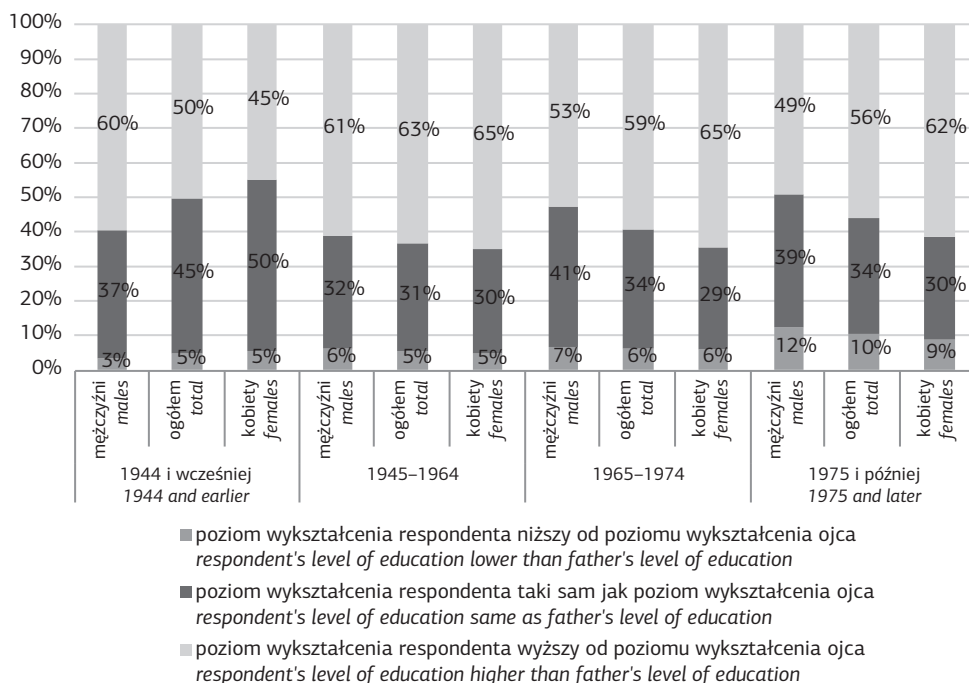
Istotnym elementem opisowych analiz przynależności klasowej jest kwestia międzygeneracyjnego dziedziczenia pozycji społecznej. W literaturze tematu często przywołuje się kwestie stopnia otwartości struktury społecznej, jeśli chodzi o awans jednostek (Domański, 2009). Intuicyjnym, a zarazem najprostszym, miernikiem stopnia otwartości struktury społecznej jest awans edukacyjny. Najczęściej wykorzystuje się tu porównanie poziomu wykształcenia ojca i dzieci. Porównanie przedstawione

na rysunku 7 wskazuje bardzo wyraźnie na awans edukacyjny między generacjami, przy jednoczesnym odtwarzaniu poziomu wykształcenia, w przypadku gdy ojciec respondenta ma wyższe wykształcenie.

Awans edukacyjny jest wyraźnie widoczny, jeśli spojrzymy na dane zaprezentowane na rysunku 8, który przedstawia poziom wykształcenia respondentów względem poziomu wykształcenia ojca według kohort. We wszystkich kohortach (także bez względu na płeć) respondenci osiągnęli wyższy poziom wykształcenia niż ich ojcowie. Szczególnie jest to widoczne wśród kobiet: 81% w kohortach z lat 1965–1974 oraz 75% w kohortach urodzonych w 1975 r. i młodszych legitymowało się wyższym wykształceniem niż ich ojcowie. Wyraźny jest także znikomy odsetek respondentów, którzy osiągnęli poziom wykształcenia niższy w stosunku do poziomu wykształcenia ojca.

Rysunek 8. Zmiana poziomu wykształcenia respondenta w stosunku do poziomu wykształcenia ojca według kohorty urodzenia i płci

Figure 8. Changes in educational attainment with respect to the father's level of education by birth cohort and gender

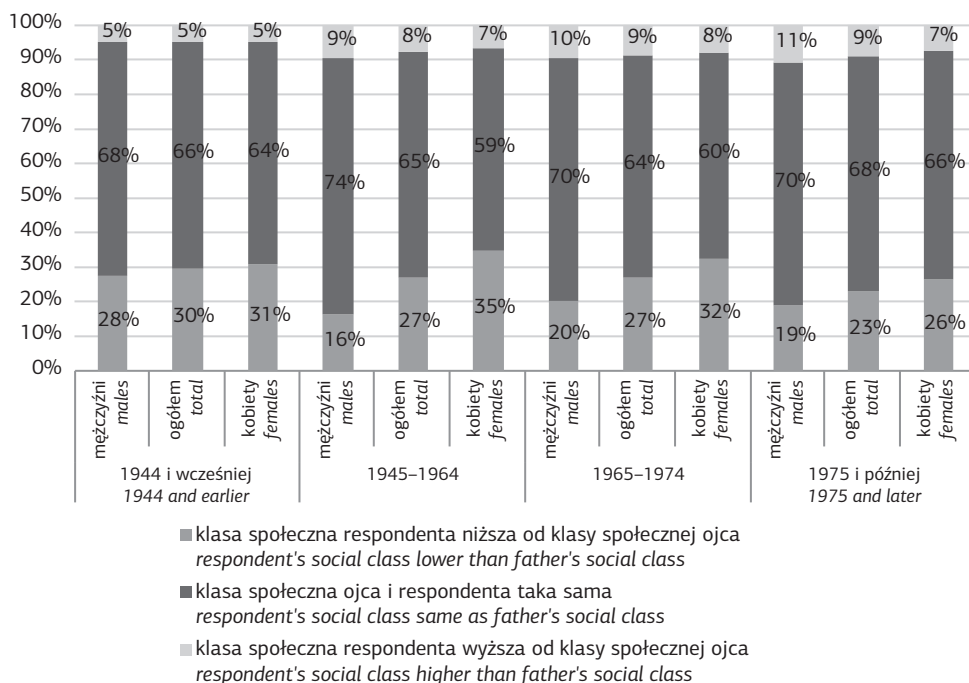
Źródło: obliczenia własne na podstawie danych z badania GGS-PL.

Source: own elaborations based on GGS-PL data.

Zgoda odmiennie kształtuje się mobilność między wyodrębnionymi klasami (rysunek 9). W porównaniu do awansu ze względu na poziom wykształcenia, międzygeneracyjne przesunięcia w przynależności klasowej „w górę” są zjawiskiem rzadkim. We wszystkich analizowanych kohortach, także bez względu na płeć, ponad połowa respondentów pozostaje w tej samej klasie społecznej co ich ojcowie. Jedynie kilka procent respondentów (od 5% dla osób urodzonych w 1944 r. i wcześniej do 9% dla osób urodzonych w 1975 r. i później) doświadczyło awansu klasowego.

Rysunek 9. Mobilność klasowa respondenta względem przynależności klasowej ojca według kohorty urodzenia i płci

Figure 9. Class mobility of the respondents according to class affiliation of the father, by cohort and gender

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych z badania GGS-PL.

Source: own elaborations based on GGS-PL data.

Z przedstawionych analiz wynika, iż ekspansja edukacyjna nie przynosi oczekiwanych rezultatów w postaci otwarcia struktury klasowej (mierzonej pozycją zawodową), co może wynikać ze wspomnianego wcześniej braku zwrotów ekonomicznych i społecznych z indywidualnych inwestycji w wykształcenie i relatywnie dużej wagi innych czynników klasotwórczych, takich jak kapitał społeczny, ekonomiczny czy

niezinstytucjonalizowany kapitał kulturowy⁴. Wyniki te przemawiają na rzecz wykorzystania przynależności klasowej jako miary pozycji społecznej, która oprócz poziomu wykształcenia (a więc zinstytucjonalizowanego kapitału kulturowego) uwzględnia inne formy kapitału, takie jak: ekonomiczny, społeczny czy ucieleśniony kapitał społeczny w postaci nawyków kulturowych, stylu życia czy kompetencji intelektualnych. Stąd wynika obserwowane zjawisko nieprzekładalności awansu edukacyjnego na awans klasowy. Co za tym idzie, klasa społeczna może stanowić nieco bardziej precyzyjny, wiarygodny i rzetelny miernik zróżnicowania społecznego w zakresie postaw, preferencji czy zachowań. W celu sprawdzenia, czy tak zdefiniowana klasa społeczna stanowi czynnik różnicujący wybrane aspekty zachowań i postaw zostały skonstruowane modele statystyczne uwzględniające klasę społeczną jako główną zmienną objaśniającą.

Wyniki modelowania

Wyniki modelowania relacji między zmiennymi objaśnianymi charakteryzującymi wybrane aspekty zachowań prokreacyjnych przedstawiono w tabelach 1a i 1b. Modele różnią się zastosowanym zestawem zmiennych objaśniających. W przypadku wyników zaprezentowanych w tabeli 1a, oprócz zmiennych kontrolnych, takich jak miejsce zamieszkania w wieku lat 15, płci, wieku, poziomu wykształcenia respondenta i klasy społecznej, włączono także informację o tym, czy pozycja klasowa i poziom wykształcenia respondenta uległy zmianie w stosunku do analogicznych cech ojca. W tabeli 1b, oprócz wyżej wymienionych zmiennych kontrolnych, włączono zmodyfikowaną wersję zmiennej charakteryzującej poziom wykształcenia respondenta. Modyfikacja ta polega na rozbiciu grupy respondentów z wyższym poziomem wykształcenia na cztery kategorie względem poziomu wykształcenia ojca. Zabieg ten miał na celu określenie, czy będzie występował zróżnicowany wpływ na zmienne objaśniane w zależności od tego, czy respondenci z wyższym poziomem wykształcenia awansowali czy też nie względem poziomu wykształcenia ojca.

Analogicznie zostały przedstawione wyniki modeli statystycznych dla zmiennych objaśnianych charakteryzujących postawy wobec ról płci. W tabeli 2a są zaprezentowane wyniki estymacji dla modelu, do którego włączono zmienne charakteryzujące awans klasowy i edukacyjny respondentów względem przynależności klasowej i wykształcenia ojca. W tabeli 2b zaprezentowano wyniki estymacji dla modelu, do

⁴ Pojęcie niezinstytucjonalizowanego kapitału kulturowego w teorii Bourdieu odnosi się do takich aspektów, jak uczestnictwo w kulturze, maniery, sposób zachowania, ogólna wiedza i erudycja. Definiuje się go w opozycji do zinstytucjonalizowanego kapitału kulturowego, czyli formalnego poziomu wykształcenia.

którego włączono informację o awansie edukacyjnym respondentów z wykształceniem wyższym względem poziomu wykształcenia ojca.

Wyniki analiz dla modeli ze zmiennymi objaśnianymi opisującymi liczbę posiadanych dzieci oraz intencje prokreacyjne nie dają podstaw do stwierdzenia istotnego wpływu przynależności klasowej, zoperacjonalizowanej za pomocą historii zawodowych. W obu wersjach modeli nie można stwierdzić, by istniała statystycznie istotna zależność między przynależnością klasową a liczbą dzieci lub intencjami prokreacyjnymi. Jedynie dla klasy ludowej można zaobserwować dodatnią zależność w obu modelach. Warto także zauważyć, iż oszacowania współczynników dla poziomu wykształcenia respondenta są istotne statystycznie. Co więcej, wskazują one na rodzaj zależności, który dosyć często jest obserwowany w innych badaniach poświęconych relacjom między poziomem wykształcenia a zmiennymi charakteryzującymi zachowania prokreacyjne (Testa, Staphany, 2018; Nisén i in., 2021). Wyniki wskazują na pozytywną zależność między liczbą dzieci i niższym poziomem wykształcenia przy dodatnich wartościach współczynników dla intencji prokreacyjnych w grupie respondentów z wykształceniem wyższym (tabele 1a i 1b). Relacja ta wskazuje na wyższą dzietność w grupach osób z niższym poziomem wykształcenia oraz większe intencje prokreacyjne w grupie respondentów z wyższym poziomem wykształcenia. Ta ostatnia relacja wynika zapewne z procesu odraczania decyzji o posiadaniu dziecka.

Na uwagę zasługuje obserwacja, iż degradacja poziomu wykształcenia respondenta względem poziomu wykształcenia ojca pozostaje w negatywnej zależności z liczbą posiadanych dzieci i intencjami prokreacyjnymi (tabela 1a). Podobnie jak wyżej brak jest tu istotnej zależności między degradacją lub awansem klasowym a zmiennymi objaśnianymi.

Tabela 1a. Wyniki estymacji dla liczby posiadanych dzieci i intencji prokreacyjnych: zmienne charakteryzujące awans klasowy i edukacyjny

Table 1a. Results of estimations for the number of children and reproductive intentions: including variables characterising class and educational mobility

	LICZBA POSIADANYCH DZIECI ¹			INTENCJE PROKREACYJNE ²				
	Coef.	Std. Err.	P > z	Coef.	Std. Err.	P > z		
Klasa społeczna respondenta								
Ludowa	0,339	0,06	0,00	***	-0,002	0,095	0,983	
Średnia (ref.)								
Wyższa	-0,034	0,07	0,65		-0,179	0,130	0,169	
Poziom wykształcenia respondenta								
Podstawowe	0,609	0,07	0,00	***	-0,397	0,175	0,024	***
Zawodowe	0,290	0,04	0,00	***	-0,243	0,086	0,005	***

	LICZBA POSIADANYCH DZIECI ¹			INTENCJE PROKREACYJNE ²				
	Coef.	Std. Err.	P > z	Coef.	Std. Err.	P > z		
Średnie (ref.)								
Wyższe	-0,192	0,05	0,00	**	0,512	0,078	0,000	***
Poziom wykształcenia respondenta względem poziomu wykształcenia ojca								
Awans	0,023	0,04	0,59		-0,007	0,075	0,928	
Brak zmian (ref.)								
Degradacja	-0,172	0,07	0,01	**	-0,330	0,125	0,008	***
Pozycja klasowa respondenta względem pozycji klasowej ojca								
Awans	-0,070	0,06	0,24		0,074	0,106	0,487	
Brak zmian (ref.)								
Degradacja	0,164	0,05	0,00		0,095	0,095	0,317	
Miejsce zamieszkania w wieku lat 15								
Wieś	0,255	0,04	0,00	***	0,012	0,069	0,865	
Miasto do 100 tys. (ref.)								
Miasto powyżej 100 tys.	-0,257	0,04	0,00	***	-0,023	0,072	0,753	
Wiek	0,281	0,01	0,00	***	0,719	0,039	0,000	***
Wiek ²	-0,002	0,00	0,00	***	-0,013	0,001	0,000	***
Płeć (ref. mężczyźni)	0,434	0,03	0,00	***	-0,358	0,058	0,000	***
Stała		-			-9,818	0,596	0,000	***
N		16 553				8191		

Istotność: *0,1, **0,05, ***0,01; ¹ uporządkowana regresja logistyczna; ² model logitowy.

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych z badania GGS-PL.

Source: own elaborations based on GGS-PL data.

Tabela 1b. Wyniki estymacji dla liczby dzieci i intencji prokreacyjnych: respondenci z wykształceniem wyższym względem poziomu wykształcenia ojca

Table 1b. Results of estimation for the number of children and reproductive intentions: the respondents with higher education by level of paternal education

	LICZBA POSIADANYCH DZIECI ¹			INTENCJE PROKREACYJNE ²				
	Coef.	Std. Err.	P > z	Coef.	Std. Err.	P > z		
Klasa społeczna								
Ludowa	0,233	0,04	0,000	***	-0,014	0,067	0,834	
Średnia (ref.)								
Wyższa	-0,029	0,07	0,676		-0,178	0,123	0,149	
Poziom wykształcenia respondenta (respondenci z wykształceniem wyższym względem poziomu wykształcenia ojca)								
Podstawowe	0,559	0,05	0,000	***	-0,535	0,144	0,000	***
Zawodowe	0,302	0,04	0,000	***	-0,295	0,074	0,000	***
Średnie (ref.)								

	LICZBA POSIADANYCH DZIECI ¹			INTENCJE PROKREACYJNE ²		
	Coef.	Std. Err.	P > z	Coef.	Std. Err.	P > z
Wyższe -> ojciec podstawowe	-0,150	0,07	0,037 **	0,534	0,167	0,001 ***
Wyższe -> ojciec zawodowe	-0,139	0,06	0,029 **	0,505	0,095	0,000 ***
Wyższe -> ojciec średnie	-0,232	0,06	0,000 ***	0,585	0,094	0,000 ***
Wyższe -> ojciec wyższe	-0,155	0,07	0,038 **	0,536	0,115	0,000 ***
Miejsce zamieszkania w wieku lat 15						
Wieś	0,288	0,03	0,000 ***	0,035	0,065	0,589
Miasto do 100 tys. (ref.)						
Miasto powyżej 100 tys.	-0,280	0,04	0,000 ***	-0,042	0,067	0,528
Wiek	0,272	0,01	0,000 ***	0,725	0,037	0,000 ***
Wiek^2	-0,002	0,00	0,000 ***	-0,013	0,001	0,000 ***
Płeć (ref. mężczyźni)	0,454	0,03	0,000 ***	-0,346	0,054	0,000 ***
Stała		-		-10,61	0,555	0,000 ***
N		19 305			9244	

Istotność: *0,1, **0,05, ***0,01; ¹ uporządkowana regresja logistyczna; ² model logitowy.

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych z badania GGS-PL.

Source: own elaborations based on GGS-PL data.

Modele szacujące związek między wybranymi zmiennymi a postawami wobec ról płciowych (tabele 2a i 2b) wskazują na istotną ich relację z poziomem wykształcenia. Jednak w odróżnieniu od modeli zaprezentowanych w tabelach 1a i 1b można zauważyć istotną zależność między wyróżnionymi klasami społecznymi a postawami wobec ról społecznych kobiet i mężczyzn. Na uwagę zasługuje także fakt, iż w przypadku ostatniego stwierdzenia (dotyczącego praw par homoseksualnych) jedynie osoby przynależące do klasy wyższej charakteryzowały się istotnie wyższym prawdopodobieństwem zgadzania się z tą opinią niż osoby z klasy średniej. Dla porównania osoby z wykształceniem wyższym nie różniły się istotnie od osób z wykształceniem średnim w swoim nastawieniu do tego stwierdzenia. Dodatkowo można także zauważyć dodatnią zależność między przynależnością do klasy ludowej oraz akceptacją dla stwierdzeń opisujących uprzywilejowaną rolę mężczyzn w dostępie do rynku pracy, poczucia spełnienia dla kobiet posiadających dzieci czy uznania, że mężczyźni są lepszymi przywódcami politycznymi niż kobiety.

W przypadku podziału respondentów z wykształceniem wyższym według poziomu wykształcenia ojca nie zanotowano istotnych różnic w porównaniu do oszacowań otrzymanych dla wyższego wykształcenia ujętego łącznie (tabela 2a). Wyjątkiem jest tu znowu nastawienie do równouprawnienia par homoseksualnych, gdzie wyraźnie osoby z wykształceniem wyższym, których ojciec również miał wykształcenie wyższe, były bardziej skłonne wyrażać pozytywną postawę wobec kwestii równouprawnienia.

Tabela 2a. Wyniki estymacji modeli logitowych postaw wobec ról płci: zmienne charakteryzujące awans klasowy i edukacyjny
 Table 2a. Results of the estimation of logit models with respect to gender roles including variables characterising class and educational mobility

	W sytuacji, kiedy brakuje miejsc pracy, mężczyźni powinni mieć większe prawo do pracy niż kobiety	Kobieta musi mieć dzieci, by czuć się spełniona	Ogólnie rzecz biorąc, mężczyźni są lepszymi przywódcami politycznymi niż kobiety	Pary homoseksualne powinny mieć takie same prawa jak heteroseksualne
	Coef. Std. Err. P > z sig.	Coef. Std. Err. P > z sig.	Coef. Std. Err. P > z sig.	Coef. Std. Err. P > z sig.
Klasa społeczna				
Ludowa	0,220 0,080 0,006 **	0,196 0,075 0,009 **	0,113 0,075 0,134 *	0,003 0,090 0,971
Średnia (ref.)				
Wyższa	-0,117 0,110 0,286	-0,042 0,099 0,672	-0,040 0,099 0,690	0,201 0,111 0,070 **
Poziom wykształcenia respondenta				
Podstawowe	0,683 0,085 0,000 ***	0,690 0,098 0,000 ***	0,406 0,087 0,000 ***	-0,765 0,120 0,000 ***
Zawodowe	0,415 0,055 0,000 ***	0,435 0,062 0,000 ***	0,127 0,057 0,026 *	-0,338 0,075 0,000 ***
Średnie (ref.)				
Wyższe	-0,675 0,066 0,000 ***	-0,421 0,060 0,000 ***	-0,110 0,061 0,072	0,054 0,072 0,455
Poziom wykształcenia respondenta względem poziomu wykształcenia ojca				
Awans edukacyjny	0,115 0,056 0,040 *	0,121 0,058 0,038 **	0,088 0,056 0,116	-0,220 0,069 0,001 **
Brak awansu edukacyjnego (ref.)				
Degradacja edukacyjna	-0,166 0,085 0,050 *	-0,180 0,091 0,048 **	0,008 0,086 0,925	0,181 0,106 0,086 *
Poziomy awans klasowy względem pozycji klasowej ojca				
Awans klasowy	-0,103 0,081 0,205	-0,005 0,083 0,955	0,039 0,080 0,624	-0,055 0,096 0,566
Brak awansu klasowego (ref.)				
Degradacja klasowa	0,116 0,078 0,137	0,102 0,071 0,152	0,032 0,072 0,661	0,036 0,085 0,669

Miejsce zamieszkania w wieku lat 15																
Wieś	0,174	0,047	0,000	***	0,293	0,051	0,000	***	0,181	0,048	0,000	***	-0,531	0,062	0,000	***
Miasto do 100 tys. (ref.)																
Miasto powyżej 100 tys.	-0,191	0,057	0,001	***	-0,285	0,055	0,000	***	-0,062	0,055	0,257		0,092	0,063	0,146	
Wiek	-0,021	0,007	0,005	**	0,011	0,008	0,182	**	-0,029	0,007	0,000	***	-0,013	0,010	0,158	
Wiek ²	0,000	0,000	0,000	***	0,000	0,000	0,120		0,000	0,000	0,000	***	0,000	0,000	0,977	
Płeć (ref. mężczyźni)	-0,508	0,040	0,000	***	-0,127	0,044	0,004	**	-1,022	0,041	0,000	***	0,274	0,053	0,000	***
Stała	-0,081	0,193	0,673		-0,122	0,203	0,550		1,497	0,190	0,000	***	-1,031	0,237	0,000	***
N	12 597				12 305				11 572				12 556			

Istotność: *0,1, **0,05, ***0,01.

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych z badania GGS-PL.

Source: own elaborations based on GGS-PL data.

Tabela 2b. Wyniki estymacji modeli logitowych postaw wobec ról płci: respondenci z wykształceniem wyższym względem poziomu wykształcenia ojca

Table 2b. Results of the estimation of logit models with respect to gender roles: the respondents with higher education by level of paternal education

Klasa społeczna	W sytuacji, kiedy brakuje miejsc pracy, mężczyźni powinni mieć większe prawo do pracy niż kobiety		Kobieta musi mieć dzieci, by czuć się spełniona		Ogólnie rzecz biorąc, mężczyźni są lepszymi przywódcami politycznymi niż kobiety		Pary homoseksualne powinny mieć takie same prawa jak heteroseksualne									
	Coef.	Std. Err.	P > z	sig.	Coef.	Std. Err.	P > z	sig.	Coef.	Std. Err.	P > z	sig.				
Ludowa	0,124	0,049	0,011	*	0,146	0,051	0,004	*	0,096	0,049	0,051	*	-0,077	0,061	0,207	
Średnia (ref.)																
Wyższa	-0,113	0,104	0,277		-0,046	0,093	0,617		-0,060	0,094	0,523		0,239	0,104	0,021	**

	W sytuacji, kiedy brakuje miejsc pracy, mężczyźni powinni mieć większe prawo do pracy niż kobiety	Kobieta musi mieć dzieci, by czuć się spełniona	Ogólnie rzecz biorąc, mężczyźni są lepszymi przywódcami politycznymi niż kobiety	Pary homoseksualne powinny mieć takie same prawa jak heteroseksualne
	Coef. Std. Err. P > z sig.	Coef. Std. Err. P > z sig.	Coef. Std. Err. P > z sig.	Coef. Std. Err. P > z sig.
Poziom wykształcenia respondentów (respondenci z wyższym wykształceniem względem poziomu wykształcenia ojca)				
Podstawowe	0,615 0,060 0,000 ***	0,471 0,072 0,000 ***	0,332 0,063 0,000 ***	-0,462 0,090 0,000 ***
Zawodowe	0,434 0,049 0,000 ***	0,363 0,054 0,000 ***	0,137 0,050 0,006 ***	-0,277 0,065 0,000 ***
Średnie (ref.)				
Wyższe -> ojciec podstawowe	-0,402 0,102 0,000 ***	-0,378 0,098 0,000 ***	-0,064 0,099 0,520	0,098 0,121 0,419
Wyższe -> ojciec zawodowe	-0,601 0,101 0,000 ***	-0,224 0,084 0,008 ***	-0,042 0,088 0,635	-0,251 0,105 0,017 **
Wyższe -> ojciec średnie	-0,768 0,101 0,000 ***	-0,500 0,081 0,000 ***	-0,077 0,085 0,361	-0,202 0,099 0,042 **
Wyższe -> ojciec wyższe	-0,823 0,122 0,000 ***	-0,419 0,097 0,000 ***	-0,205 0,103 0,046	0,337 0,105 0,001 ***
Miejsce zamieszkania w wieku lat 15				
Wieś	0,200 0,043 0,000 ***	0,292 0,047 0,000 ***	0,186 0,044 0,000 ***	-0,578 0,057 0,000 ***
Miasto do 100 tys. (ref.)				
Miasto powyżej 100 tys.	-0,192 0,052 0,000 ***	-0,343 0,050 0,000 ***	-0,065 0,051 0,201	0,115 0,058 0,047 **
Wiek	-0,017 0,007 0,012 **	0,019 0,007 0,010 **	-0,029 0,007 0,000 ***	-0,013 0,009 0,122
Wiek ²	0,000 0,000 0,000 ***	0,000 0,000 0,438	0,000 0,000 0,000 ***	0,000 0,000 0,785
Płeć (ref. mężczyźni)	-0,482 0,037 0,000 ***	-0,100 0,041 0,014 **	-1,014 0,038 0,000 ***	0,261 0,049 0,000 ***
Stała	-0,103 0,173 0,551	-0,232 0,183 0,204	1,543 0,171 0,000 ***	-1,000 0,213 0,000 ***
N	14 687	14 346	13 440	14 600

Istotność: *0,1, **0,05, ***0,01.

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych z badania GGS-PL.

Source: own elaborations based on GGS-PL data.

Wnioski

Przedstawione wyniki analiz wskazują na istnienie różnic w kontekście stwierdzeń charakteryzujących wybrane aspekty ról płciowych między respondentami pochodzącymi z różnych klas społecznych. Jednocześnie nie stwierdzono, by osiągnięcie awansu edukacyjnego (w stosunku do poziomu wykształcenia ojca) pociągnęło za sobą zmiany w stosunku do wybranych aspektów postrzegania ról płciowych. Warto również zauważyć, iż zarówno zmienna „klasa społeczna”, jak i poziom wykształcenia w przypadku zmiennych „liczba dzieci” oraz „intencje prokreacyjne” generują podobne rezultaty. Może to świadczyć o braku różnic, ale także o konieczności poprawy operacjonalizacji kategorii klasy społecznej względem zaproponowanego w niniejszym artykule. Stąd, przeprowadzone analizy nie dają podstawy do odrzucenia hipotezy o brak wpływu przynależności klasowej na zachowania prokreacyjne na podstawie tak zdefiniowanej operacjonalizacji klasy społecznej. Biorąc po uwagę przeprowadzone analizy, można jedynie stwierdzić, iż linia podziału między klasami społecznymi przebiega na poziomie wartości i postaw, a nie w sferze realnych zachowań prokreacyjnych (liczba dzieci) czy intencji prokreacyjnych.

Operacjonalizacja klas społecznych w ujęciu zaproponowanym przez Bourdieu jest niezwykle trudnym zadaniem. Dotyczy to zwłaszcza badań wtórnych, które nie były zaprojektowane specjalnie w celu pomiaru kapitału kulturowego, ekonomicznego oraz społecznego. Zwłaszcza w przypadku kapitału kulturowego nie ma badań, które zawierałyby kapitał kulturowy w jego aspekcie tzw. praktyk kulturowych, czyli np.: form spędzania czasu wolnego czy upodobań indywidualnych. Jednocześnie, nawet jeśli istnieją badania, które w trafny sposób operacjonalizują poszczególne formy kapitału, to nie zawierają one komponentu demograficznego, czyli danych o zachowaniach prokreacyjnych oraz postaw i wartości związanych z posiadaniem dzieci.

Na podstawie analizowanych zbiorów danych i wykorzystanej metody operacjonalizacji klasy społecznej nie udało się stwierdzić, że przynależność klasowa różnicuje obserwowane zmienne dotyczące liczby dzieci oraz intencji prokreacyjnych. Udało się natomiast określić, że tak zoperacjonalizowana klasa społeczna różnicuje badanych w sferze norm i wartości. Wyraźnie osoby z klasy wyższej wykazują większy stopień akceptacji oraz otwartości dla wymienności ról płciowych czy akceptacji pełnych praw par homoseksualnych.

Wyniki analiz opisowych wskazują na potencjał wykorzystania teorii klas społecznych. Widać to najwyraźniej w zestawieniu klasy społecznej z poziomem wykształcenia (rysunek 5). Z uwagi na wielowymiarowość klasy społecznej, sam fakt posiadania wyższego wykształcenia nie musi wpływać na zachowania, normy czy wartości. Stąd,

wartość dodana wykorzystania koncepcji klasy społecznej będzie związana głównie ze wspomnianym wyżej ujęciem trzech form kapitału. Jednak może być to wykorzystane w pełni dopiero przy trafnej operacjonalizacji poszczególnych cech składowych klasy społecznej. Inną istotną konkluzją z przeprowadzonych analiz opisowych jest względna stałość w czasie udziału poszczególnych klas społecznych, co pozostaje w kontraście do szybko zmieniającej się struktury ze względu na poziom wykształcenia.

Mimo przedstawionych wyników modelowania zachowań i postaw związanych z prokreacją i rolami płci wydaje się, że w teorii klas społecznych zaproponowanej przez Bourdieu tkwi duży potencjał w odniesieniu do wyjaśniania zróżnicowania zachowań prokreacyjnych między różnymi grupami społecznymi. Rośnie bowiem zainteresowanie demografów teorią klas społecznych jako alternatywą dla dotychczasowo wykorzystywanych perspektyw teoretycznych (Szreter, 2002; Billari, Hiekel, Liefbroer, 2015; Baizan, 2017; Castro, 2017), wynikające – między innymi – ze spadku wartości poznawczej poziomu wykształcenia jako głównej zmiennej objaśniającej w modelach dotyczących zachowań demograficznych.

Podziękowania

Niniejszy tekst powstał w ramach grantu NCN „Wzorce reprodukcji ludności w świetle teorii klas społecznych Pierre’a Bourdieu” (nr umowy UMO-2016/21/B/HS4/02991).

Bibliografia

- [1] Baizan, P. (2017). *Socio-economic inequality, employment conditions, and second births in Spain*. Prezentacja na konferencji IUSSP 2017.
- [2] Becker, G.S. (1998). *A treatise on family*. Cambridge: Harvard University Press.
- [3] Bergstrom, T.C. (1996). Economics in family way, *Journal of Economic Literature*, 34(4), s. 1903–1934.
- [4] Bertaux, D., Thompson, P. (2006). *Pathways to social class. A qualitative approach to social mobility*. New York: Transaction Publishers.
- [5] Billari, F.C., Hiekel, N., Liefbroer, A.C. (2015). *The social stratification of choice in the transition to adulthood: a comparative perspective*. Prezentacja na sesji: Families and Households in Comparative and Historical Perspective, PAA Annual Conference, Sand Diego USA.
- [6] Bourdieu, P. (2005). *Dystynkcja. Społeczna krytyka władzy sądzenia*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.

- [7] Bourdieu, P. (2007). *Szkic teorii praktyki poprzedzony trzema studiami na temat etnologii Kabyłów*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- [8] Bourdieu, P., Passeron, J.C. (1990). *Reprodukcja. Elementy teorii systemu nauczania*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- [9] Brzozowska, Z. (2015). Female education and fertility under state socialism in Central and Eastern Europe, *Population*, 70(4), s. 689–725.
- [10] Bulatao, R. (1981). Values and disvalues of children in successive childbearing decisions, *Demography*, 18(1), s. 1–25.
- [11] Bulatao, R.A. (1982). The transition in the value of children and the fertility transition. W: *Determinants of fertility trends: theories re-examined*, C. Höhn, R. Mackensen (red.). Liege: Ordina Editions.
- [12] Castro, A. (2017). *Social classes and fertility decline: evidence from six Latin American countries*. Prezentacja na konferencji IUSSP 2017.
- [13] Domański, H. (2007). *Nowa klasyfikacja i skale zawodów. Socjologiczne wskaźniki pozycji społecznej w Polsce*. Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN.
- [14] Domański, H. (2009). Stratyfikacja a system społeczny w Polsce, *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, 71(2), s. 381–395.
- [15] Ganzeboom, H. (2010). *A New International Socio-Economic Index [ISEI] of Occupational Status for the International Standard Classification of Occupation 2008 [ISCO-08] Constructed with Data from the ISSP 2002–2007; with an Analysis of Quality of Occupational Measurement in ISSP*. Paper presented at Annual Conference of International Social Survey Programme, Lisbona.
- [16] Ganzeboom, H., De Graaf, P.M., Treiman, P.M. (1992). A Standard Socio-Economic Index of Occupational Status, *Social Science Research*, 21(1), s. 1–56.
- [17] Ganzeboom, H.B.G., Treiman, D.J. (1996). Internationally Comparable Measures of Occupational Status for the 1988 International Standard Classification of Occupations, *Social Science Research*, 25, s. 201–239.
- [18] Gdula, M. (2012). Transformacja i system klasowy w Polsce. W: *Polska po 20 latach wolności*, M. Bucholc, S. Mandes, T. Szawiel, J. Wawrzyniak (red.). Warszawa: Wydawnictwo UW.
- [19] Gdula, M., Sadura, P. (2012). *Style życia i porządek klasowy w Polsce*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- [20] Kotowska, I.E. (2017). Panelowe badanie przemian relacji między pokoleniami, w rodzinie oraz między kobietami i mężczyznami jako podstawa diagnozowania zmian demograficznych w Polsce, *Studia Demograficzne*, 2(172), s. 23–34.
- [21] Kotowska, I.E., Józwiak, J. (2011). Panelowe badanie przemian relacji między pokoleniami, w rodzinie oraz między kobietami i mężczyznami: generacje, rodziny i płęć kulturowa – GGS-PL, *Studia Demograficzne*, 1(159), s. 99–106.
- [22] Leete, R. (1999). *Dynamics of values in fertility change*. Oxford: Clarendon Press.
- [23] Lesthaeghe, R. (2020). The second demographic transition, 1986–2020: sub-replacement fertility and rising cohabitation – a global update, *Genus*, 76(10).

- [24] Lesthaeghe, R., Surkyn, J. (1988). Cultural and economic theories of fertility change, *Population and Development Review*, 13(1), s. 1–45.
- [25] Matysiak, A. (2011). Interdependencies between fertility and women's labour supply, *Springer Science & Business Media*, 17.
- [26] Matysiak, A. (2014). Praca kobiet a macierzyństwo: rola poziomu wykształcenia i wykonywanego zawodu. W: *Nowe wzorce formowania i rozwoju rodziny w Polsce. Przyczyny oraz wpływ na zadowolenie z życia*, A. Matysiak (red.). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- [27] Nisén, J., Klüsener, S., Dahlberg, J., Dommermuth, L., Jasilioniene, A., Kreyenfeld, M., Lappegård, T., Li, P., Martikainen, P., Neels, K., Riederer, B., te Riele, S., Szabó, L., Trimarchi, A., Viciano, F., Wilson, B., Myrskylä, M. (2021). Educational differences in cohort fertility across sub-national regions in Europe, *European Journal of Population*, 37, s. 263–295.
- [28] OECD. (2014). *Education at a Glance 2014: OECD Indicators*. OECD Publishing.
- [29] Okólski, M. (1990). *Teoria przejścia demograficznego*. Warszawa: PWE.
- [30] Osiewalska, B. (2015). Couples' socioeconomic resources and completed fertility in Poland, *Studia Demograficzne*, 1(167), s. 31–60.
- [31] Osiewalska, B. (2019). *Status społeczno-ekonomiczny a bezdzietność i rodzicielstwo par*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie.
- [32] Schröder, H., Ganzeboom, H. (2014). Measuring and modelling level of education in European societies, *European Sociological Review*, 30(1), s. 119–136.
- [33] Scott Long, J. (1997). *Regression models for categorical and limited dependent variables*. Advanced Quantitative Techniques in the Social Sciences Number 7. Thousand Oaks, CA: Sage.
- [34] Soja, E. (2005). *Hipoteza Easterlina w świetle zachowań prokreacyjnych generacji urodzonych w latach 1942–1966 w Polsce*. Warszawa: Polskie Towarzystwo Ekonomiczne.
- [35] Szreter, S. (2002). *Fertility, class and gender in Britain, 1860–1940*. Cambridge: Cambridge University Press.
- [36] Testa, M.R., Staphany, F. (2018). The educational gradient of fertility intentions: a meta-analysis of European studies, *Vienna Yearbook of Population Research*, 1, s. 293–330.
- [37] Tymicki, K. (2018). Decomposition of first births in Poland, according to timing of marriage and conception, *Wiadomości Statystyczne*, 12(691), s. 23–39.
- [38] Van de Kaa, D.J. (1987). Europe's second demographic transition, *Population Bulletin*, 42(1), s. 1–59.
- [39] Van de Kaa, D.J. (1994). The second demographic transition revisited: theories and expectations. W: *Population and family in the low countries*, E. Beets, R. Cliquet, (red.). Haga: NIDI–CBGS Publications.

The use of social class theory to analyse the behaviour and attitudes related to procreation and gender roles

Abstract

The system change taking place in Poland after 1989 has affected many aspects of social life. One of its most significant manifestations was a dramatic decline in the number of births resulting from postponement in the family formation process and a higher occurrence of the 2+1 family model. The paper aims to explore some aspects of this process with the use of the social class theory proposed by Pierre Bourdieu. Using this approach, social class is taken as a factor differentiating individual attitudes towards childbearing, child rearing, norms related to the family formation process as well as gender roles. In particular, the observed educational expansion contributing to decreasing differences in educational composition does not necessarily lead to the uniformisation of reproductive patterns, hence taking into account social class as an additional variable might improve our understanding of individual differences in values, attitudes, and reproductive behaviours as well as contribute to an increase in the explanatory power of statistical analyses. The article uses data from the GGS-PL survey and ordered logistic regression was estimated for the number of children as a dependent variable, while logistic regressions were estimated for dependent variables describing reproductive intentions as well as norms and values related to gender roles. The results of the analyses suggest that the main division lines between social classes are related to manifested values and, to a lesser extent, to planned or intended fertility.

Keywords: social classes, fertility, procreation intentions, attitudes towards gender roles

Załącznik 1

Tabela I. Przynależność poszczególnych grup zawodowych (według kodów ISCO-08) do trzech wyodrębnionych klas społecznych: KLASA WYŻSZA

KOD ISCO-08	GRUPA ZAWODOWA
110	Commissioned armed forces officers
111	Legislators and senior officials
112	Managing directors and chief executives
121	Business services and administration managers
122	Sales, marketing and development managers
211	Physical and earth science professionals
212	Mathematicians, actuaries and statisticians
213	Life science professionals
214	Engineering professionals (excluding electrotechnology)
216	Architects, planners, surveyors and designers
221	Medical doctors
225	Veterinarians
231	University and higher education teachers
264	Authors, journalists and linguists

Tabela II. Przynależność poszczególnych grup zawodowych (według kodów ISCO-08) do trzech wyodrębnionych klas społecznych: KLASA ŚREDNIA

KOD ISCO-08	GRUPA ZAWODOWA
131	Production managers in agriculture, forestry and fisheries
132	Manufacturing, mining, construction, and distribution managers
133	Information and communications technology service managers
134	Professional services managers
141	Hotel and restaurant managers
142	Retail and wholesale trade managers
143	Other services managers
210	Non-commissioned armed forces officers
215	Electrotechnology engineers
222	Nursing and midwifery professionals
223	Traditional and complementary medicine professionals
224	Paramedical practitioners
226	Other health professionals
232	Vocational education teachers
233	Secondary education teachers
234	Primary school and early childhood teachers

KOD ISCO-08	GRUPA ZAWODOWA
235	Other teaching professionals
241	Finance professionals
242	Administration professionals
243	Sales, marketing and public relations professionals
251	Software and applications developers and analysts
252	Database and network professionals
261	Legal professionals
262	Librarians, archivists and curators
263	Social and religious professionals
265	Creative and performing artists
310	Armed forces occupations, other ranks
311	Physical and engineering science technicians
312	Mining, manufacturing and construction supervisors
313	Process control technicians
314	Life science technicians and related associate professionals
315	Ship and aircraft controllers and technicians
321	Medical and pharmaceutical technicians
322	Nursing and midwifery associate professionals
323	Traditional and complementary medicine associate professionals
324	Veterinary technicians and assistants
325	Other health associate professionals
331	Financial and mathematical associate professionals
332	Sales and purchasing agents and brokers
333	Business services agents
334	Administrative and specialised secretaries
335	Regulatory government associate professionals
341	Legal, social and religious associate professionals
342	Sports and fitness workers
343	Artistic, cultural and culinary associate professionals
351	Information and communications technology operations and user support technicians
352	Telecommunications and broadcasting technicians
411	General office clerks
412	Secretaries (general)
413	Keyboard operators
421	Tellers, money collectors and related clerks
422	Client information workers
431	Numerical clerks
432	Material-recording and transport clerks
441	Other clerical support workers
511	Travel attendants, conductors and guides

KOD ISCO-08	GRUPA ZAWODOWA
513	Waiters and bartenders
515	Building and housekeeping supervisors
521	Street and market salespersons
531	Child care workers and teachers' aides
532	Personal care workers in health services
541	Protective services workers

Tabela III. Przynależność poszczególnych grup zawodowych (według kodów ISCO-08) do trzech wyodrębnionych klas społecznych: KLASA LUDOWA

KOD ISCO-08	GRUPA ZAWODOWA
514	Hairdressers, beauticians and related workers
522	Shop salespersons
523	Cashiers and ticket clerks
524	Other sales workers
611	Market gardeners and crop growers
612	Animal producers
613	Mixed crop and animal producers
621	Forestry and related workers
622	Fishery workers, hunters and trappers
631	Subsistence crop farmers
632	Subsistence livestock farmers
633	Subsistence mixed crop and livestock farmers
634	Subsistence fishers, hunters, trappers and gatherers
711	Building frame and related trades workers
712	Building finishers and related trades workers
713	Painters, building structure cleaners and related trades workers
721	Sheet and structural metal workers, moulders and welders, and related workers
722	Blacksmiths, toolmakers and related trades workers
723	Machinery mechanics and repairers
731	Handicraft workers
732	Printing trades workers
741	Electrical equipment installers and repairers
742	Electronics and telecommunications installers and repairers
751	Food processing and related trades workers
752	Wood treaters, cabinet-makers and related trades workers
753	Garment and related trades workers
754	Other craft and related workers
811	Mining and mineral processing plant operators
812	Metal processing and finishing plant operators

KOD ISCO-08	GRUPA ZAWODOWA
813	Chemical and photographic products plant and machine operators
814	Rubber, plastic and paper products machine operators
815	Textile, fur and leather products machine operators
816	Food and related products machine operators
817	Wood processing and papermaking plant operators
818	Other stationary plant and machine operators
821	Assemblers
831	Locomotive engine drivers and related workers
832	Car, van and motorcycle drivers
833	Heavy truck and bus drivers
834	Mobile plant operators
835	Ships' deck crews and related workers
911	Domestic, hotel and office cleaners and helpers
912	Vehicle, window, laundry and other hand cleaning workers
921	Agricultural, forestry and fishery labourers
931	Mining and construction labourers
932	Manufacturing labourers
933	Transport and storage labourers
941	Food preparation assistants
951	Street and related service workers
952	Street vendors (excluding food)
961	Refuse workers
962	Other elementary workers